nyok között; a máról holnapra élő napszámosok, a különféle kisbérlők, a nehezen és a könnyebben élők minden típusa elvonul szemünk előtt. A szegény asszonyok gondjairól, a férfiakénál is nehezebb életükről szóló sorai a legmelegebbek. Mély humánumára vall, hogy minden típusának végigkíséri egész életútját, és a korabeli létbizonytalanság mélypontjára jutott öregekkel mondatja ki az e társadalmi körben kétszeresen nyomós igazságot: „nem jó mögöregödni, kedvesöm".

Nemcsak mi, utódai, hanem *Kiss* Lajos maga is első helyre tette életműve egészén belül a szegény emberek életéről szóló írásait: „... a szegények életét élve, a belső nagy értéküket figyelve, panaszaikat hallva, örömüket látva természetesen magától értetődik, hogy ösztönösen csakis ennek a sokat tűrő, dolgozó rétegnek a változatos élete vonzott, érdekelt, és akarva, nem akarva azok munkája, ősi foglalkozásának megrögzítése kívánkozott tollamra..." írja visszaemlékezésében. (Vásárhelyi kistükör. Bp. 1964. 17—18. old.)

Kiss Lajos egyénisége és életműve esetében érdektelen kérdés, milyen hatásokat fogadott be, tartozott-e valamilyen iskolához, és tudományos módszerén mikor és mennyit finomítgatott, mert *egyszeri* és *egyedi* jelenség ő, ugyanakkor osztályostársainak tudatos fokon való megtestesítője. Visszafogott szerénységgel ő maga így vall nagy „szerelméről", a néprajztudományról: „... a magyar néprajzi tudománynak a szögény emböre voltam és vagyok, aki anyagot hord és köveket, téglákat talyicskáz össze, hogy ebből egykor felépüljön a néprajzi tudomány hatalmas hajléka." (*Vásárhelyi kistükör.* Bp. 1964. 11.)

Szülővárosa emlékszobával, domborművel, síremlékkel és több más jellel is áldozott emlékének, ámde — ahogy eleink mondották — minden ércnél maradandóbbak az ő klasszikus művei. Azt hiszem, nemcsak a lelkesültség íratta le *Ortutay* Gyulával *Atyáról* — ahogyan bizalmasan *Lajos bácsit* magunk között neveztük — a következő sorokat: „... az évek múlásával e szerény, kicsi ember, akit a nehéz évek súlya nem kímélt, egyre nőtt előttünk és nőni fog halála után is... jelentősége tudományunk lényegének mind jobb megértésével egyre nagyobb lesz!" (*Ortutay* Gyula: Kiss Lajos temetésén. *Halhatatlan népköltészet.* Bp. 1966. 217.).

Ízlések és vélemények különbözhetnek, sőt akár önmagunk módszerét is számon kérhetjük másokon, de ez mit sem változtat *Kiss* Lajos művei értékén, amelyek már kiállották az idők próbáját!

POMOGÁTS BÉLA

A testvériség jegyében

AZ ERDÉLYI HELIKON ROMÁN ÉS SZÁSZ KAPCSOLATAI

A történelmi Erdély tapasztalatai és hagyományai nemzetiségi türelmet tanácsoltak, az együttélő népek testvériségének és művelődési kapcsolatainak eszméje a transzilván ideológia alapelvei közé tartozott. Kós Károly *Erdélye* meggyőző erővel mutatta be az együttélés kulturális hagyományait. „Erdélyt — állapította meg Szentimrei Jenő — nem lehet, nem szabad másként felfogni, mint népek és fajok keveredő medencéjének, [...] kicsiben egy egész nemzetközi társadalomnak."[1] Asztalos Miklós is nyomatékosan utalt arra, hogy a kisebbségi történetírónak „keverékfajú

társadalommal" kell számot vetnie, és e társadalmat történelmileg kialakult organizmus gyanánt célszerű vizsgálnia.[2] Román részről a helikonisták munkásságát felmérő Ion Chinezu szólt elismeréssel a nemzetiségi összefogás transzilvánista eszméjéről, noha az erdélyi gondolatot nem egészen fogadta el.[3] Az együttélés hagyománya parancsoló szükségszerűségként írta elő az együttélő népek: románok, magyarok és németek megbékélését és összefogását. Ennek az összefogásnak az útjába komoly akadályok állottak: az erdélyi románok 1918 előtti és a magyarok 1918 utáni nemzetiségi sérelmei, a hivatalos politika rangjára emelt magyar és román nacionalizmus. Még progresszív körök sem bíztak különösebben abban, hogy a nemzetiségi megbékélés könnyűszerrel elérhető.[4] Ezért különösen nagy szerep és felelősség hárult az erdélyi megértés szolgálatában a művelődési, közelebbről irodalmi kapcsolatok gondozóira. Elsősorban nekik volt lehetőségük arra, hogy szembeforduljanak a nemzeti előítéletekkel és a nemzetiségi megbékélés érdekében fejtsék ki tevékenységüket.

A romániai magyar irodalom nemes felelősségtudattal vállalta e nehéz küldetés köznapi feladatait. Összefogva a román, valamint szász haladó értelmiséggel, szép eredményeket mutatott fel az irodalmi együttműködés terén a két világháború között. Ennek az együttműködésnek közvetlen hagyományai voltak az erdélyi magyarság kulturális életében. Magyar részről Benedek Elek szolgálta eredményesen a közeledés ügyét; több munkájában is megértő szeretettel emlékezve meg az erdélyi románok törekvéseiről. Önéletrajza: az *Édes anyaföldem* (1920) tanúsította, hogy milyen őszinte jóakarattal munkálkodott a magyar—román kapcsolatok gondozásán. *Nyílt levél egy román ifjúhoz* című írásában a nemzetiségi megbékélés nemes eszméje mellett tett hitet.[5] A két szomszédos nemzet közeledését szolgálta Veress Endre történetíró munkássága, amely nagy elismerést váltott ki a román tudományos életben.[6] A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság is rendszeres szervező munkával ápolta a művelődési kapcsolatokat.[7]

A magyar—román együttműködés szolgálata hatotta át Bitay Árpád kiterjedt munkásságát. A kolozsvári katolikus leánygimnázium, majd a gyulafehérvári katolikus teológiai akadémia román nyelv- és irodalomtanáraként foglalkozott a két nép kulturális és történelmi kapcsolataival. 1922-ben jelentette meg úttörő munkáját, *A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintését*, amely nemcsak beható tárgyismeretről tett tanúságot, hanem a román—magyar irodalmi kölcsönhatások kutatásában is ösztönző eredményeket hozott. 1925-től 1937-ben bekövetkezett haláláig rendszeresen előadásokat tartott Nicolae Iorga Văleni de Muntében működő szabadegyetemén, amely a fiatal román és nemzetiségi értelmiség állandó találkozóhelye volt. Román irodalmi lapok: az Adevărul Literar şi Artistic, a Neamul Românesc Literar, az Universul Literar fórumán ismertette a klasszikus és az erdélyi magyar irodalom nagy egyéniségeit. A két nép művelődésének kapcsolatait kutatva Széchenyi István munkásságának román visszhangjával, a XVI—XVII. századi erdélyi magyar történeti források román vonatkozásaival, Eminescu és az erdélyi katolicizmus viszonyával foglalkozott. A román tudományos élet kivételes megbecsüléssel adózott munkásságának, különösen Iorga érzett őszinte barátságot a magyar tudós iránt.[8] Bitay Árpád mellett mások is rendszeres kutatómunkával derítették fel a román—magyar művelődési kapcsolatok történetét. Kristóf György, a kolozsvári tudományegyetem pozitivista szellemben dolgozó professzora 1925-ben Jókai Mórról adott ki román nyelvű monográfiát, 1929-ben a romániai magyar irodalom első évtizedének eredményeit összegezte *Zece ani de literatură maghiară în România*, 1934-ben pedig a magyar nyelv és irodalom történetét dolgozta fel *Istoria limbii şi literaturii maghiare* című, románul megjelent könyveiben. György Lajos, a Pásztortűz szerkesztője, aki ugyancsak a pozitivista irodalomtörténetírás híve volt, *Magyar elemek a román irodalomban* (1924) című könyvében gyűjtött össze jelentékeny adatokat. Az irodalmi és nyelvi kölcsönhatások körében folytatott kutatómunkát Veégh Sándor, Józsa János, Orbán László, Blédy Géza és Rajka László is.[9]

A román tudományos élet körében Nicolae Iorga, a népszerű történettudós és

államférfi figyelt fel a két együttélő nép történeti kapcsolataira. Iorga több alkalommal is kiállt a nemzetiségi jogok és a román—magyar megbékélés mellett. Szabadegyetemén, Văleni de Muntében teret adott a magyar kultúra megismertetésének. 1922-ben *Români şi slavi, Români şi unguri* című előadásában a délkelet-európai népek megértésének fontosságát hangoztatta.[10] 1924-ben, midőn az Erdélyi Múzeum Egyesület és az Erdélyi Irodalmi Társaság elküldte képviselőit a Román Kultúrliga suceavai kongresszusára, a magyar kisebbség jogainak tiszteletben tartása mellett nyilatkozott.[11] 1925-ben pedig, midőn a nagyváradi Magyar Színház Bitay Árpád fordításában bemutatta *Apáról fiúra* című darabját, az „irodalmi testvériesülésről" beszélt. „Örülök — jelentette ki —, hogy így segíthetek a két nép között bizonyos megértést teremteni. Ha ez a két nép régebben megérthette volna egymást, megváltoztathatta volna a világ ezen részének sorsát. Népeink annyira egybetartoznak, hogy lelkeinknek is egymásra kell találniok."[12]

A román szellemi élet más képviselői is sürgették a román és magyar művelődés közeledését. Emil Isac, korábban a Nyugat, a Huszadik Század és az Esztendő munkatársa őszinte hittel és jóakarattal kezdeményezte már a húszas évek elején a román—magyar kulturális összefogást. Az *Idea Europeana* című bukaresti folyóiratban a nemzetiségi művelődés jogát hangoztatva „a román demokrácia vallomását" fejezte ki.[13] A kolozsvári Napkelet hasábjain pedig a kultúrák egyenjogúságának eszméjét fejtegette: „Önök itt magyarok, akiknek a román államhoz való tartozása is abban nyilvánul, hogy itt saját nemzeti kultúrájukat fogják fejleszteni." Ehhez az állásfoglaláshoz csatlakozott ugyancsak a Napkeletben az Idea Europeana neves szerkesztője, Motu Radulescu professzor is.[14] Avram P. Todor Iorga szabadegyetemén tartott előadásokat a magyar irodalomról, G. Bogdan-Duica egyetemi tanár 1922-ben a Patria című lapban írt Petőfi Sándor költészetének jelentőségéről, Iosip Popovici egyetemi tanár önálló könyvet írt ugyancsak Petőfiről, Ion Minulescu költő 1924-ben hivatalos minőségben volt jelen az érmindszenti Ady-ünnepségen, Octavian Goga pedig szinte rendszeres kapcsolatokat tartott fenn a romániai magyar irodalmi élet képviselőivel.[15]

Az irodalmi együttműködés fejlesztésében alapvető szerep jutott annak a műfordítás-irodalomnak, amely mindkét részről bontakozni kezdett 1918 után. Először néhány irodalomtörténeti fontosságú antológia mutatta be magyarul a román költészetet: 1922-ben Keresztury Sándor *Új román költők*, 1924-ben Fekete Tivadar *Szerelmes kert*, 1925-ben Kiss Piroska *Átültetett virágok*, 1928-ban Bitay Árpád: *Műfordítások román költőkből* és Gáldi (Göbl) László *Műfordítások*, 1930-ban Fekete Tivadar *Klasszikus kert* című könyvei. Sorra jelentek meg Al. Vlahuţa, Vasile Alecsandri, Panait Istrati, Aron Cotruş és Octavian Goga kötetei, 1934-ben pedig Kibédi Sándor fordításában Eminescu összes versei. Az erdélyi magyar folyóiratok önként vállalt feladat gyanánt tolmácsolták a román irodalmat, az Erdélyi Irodalmi Szemle rendszeresen ismertette a román társadalomtudományi kutatásokat. A kolozsvári magyar színház Eftimiu *Prometheus*, Caragiale *Elveszett levél*, Mihai Şorbul *Vörös szenvedély*, Valjean Vasilescu *Nem zörög a haraszt*, Lucian Blaga *Zamolxe* és Constantin Rinletz *A hercegnő fürdője* című színdarabját játszotta Janovics Jenő, Kádár Imre és E. Negruţiu fordításában a húszas évek elején. Román részről igyekeztek viszonozni ezeket a fordításokat. 1922-ben Nagyváradon jelent meg Justin Ilieşiu *Laura* című antológiája huszonkét magyar költő hatvannégy versével, 1928-ban pedig Liviu Rebreanu előszavával Ion Lupu szerkesztésében a *Povestitori unguri ardeleni* című válogatás a „Cartea Vremii" nevű sorozatban az erdélyi magyar elbeszélők műveiből. Az idők során Áprily Lajos, Bartalis János, Bárd Oszkár, Reményik Sándor és Szombati Szabó István versei, Benedek Elek, Kovács Dezső, Ligeti Ernő, Tabéry Géza és Tamási Áron novellái jelentek meg román folyóiratokban, valamint Nyírő József *Isten igájában* című regényének folytatásos közlésére került sor a Boaba de Grâu című lapban. 1935-ben adta közre Octavian Goga Madách *Az ember tragédiájá*nak klasszikus erejű fordítását, a *Tragedia Omuluit*. Több román folyóirat: a Cele trei Crişuri, a Gândirea, a România Literară, a Fami-

lia és a Gând Românesc foglalkozott alkalmanként a kisebbségi magyar irodalom helyzetével és eredményeivel.[16]

Az erdélyi népek közeledését szolgálták a több nyelven kiadott irodalmi és művelődési folyóiratok: az Aurora és a Cultura is. Az *Aurora* kétnyelvű: román és magyar folyóirat Nagyváradon jelent meg 1922 decemberétől 1923 júniusáig. Alapítója George Bacaloglu ezredes, a „Societatea Cele Trei Crişuri" elnöke volt. E társaság is jelentékeny szerepet vállalt a román—magyar megbékélés előmozdításában, 1922-es ankétján Bernády György, Karácsonyi János, Ligeti Ernő és Tabéry Géza képviselte a magyar szellemi életet. A társaság magyar tagozatának Benedek Elek lett az elnöke. „Az erdélyi román és magyar íróknak s művészeknek — írta Benedek Elek az Aurora 1923. február 15-i számában — egy egyesületben való tömörülése korszakalkotó esemény, s annak üdvös hatása nem marad el. Ez a lépés egészen az én szívem szerint történt." A társaság gondozásában készült kétnyelvű folyóiratot George A. Petre, Keresztury Sándor és Salamon László szerkesztette. Az Aurorának, sajnos, már csak rövidre szabott élete következtében is, nem sikerült szélesebb köröket mozgósítania.[17]

A *Cultura* 1924 januárjában indult Kolozsvárott négy nyelven: magyarul, románul, németül és franciául. Főszerkesztője Sextil Puşcariu, a kolozsvári Román Nyelvtudományi Intézet professzora volt, a magyar rovatot Kristóf György, a románt Lucian Blaga, a németet Oskar Netoliczka, a brassói Honterus Gimnázium igazgatója, a franciát pedig Yves Auger, a kolozsvári egyetem francia professzora szerkesztette. A folyóirat programja a következőket állapította meg: „Folyóiratunk több román, magyar és német tudós és szépíró közötti megegyezés alapján jött létre, és az a hivatása, hogy összeköttetést teremtsen három legbelső lényegénél fogva különböző, de számos közös nemes érdek révén összekapcsolt etnikai tudat között. (...) Folyóiratunk, mint az intellektuális kapcsolatok orgánuma arra törekszik, hogy hű képet adjon hazánk szellemi mozgalmairól, irodalmi, tudományos és művészi életéről. Távol tartva magunkat minden politikai befolyástól, bátrak vagyunk kimondani véleményünket, megőrizve ugyanakkor azt a tárgyilagosságot, amelyre az egymás iránti kölcsönös tisztelet kötelez." A Culturának széles körű tudományos és irodalmi összefogást sikerült megszerveznie. Tanulmányokkal magyar részről Buday Árpád, Karácsonyi János, Kós Károly, Kristóf György, Makkai Sándor, Roska Márton, román részről Nicolae Iorga, Joan Lupaş, Sextil Puşcariu, George Vălsan, német részről Friedrich Teutsch, Oskar Netoliczka, Egon Hajek, Lutz Korodi jelentkezett. Műfordításokkal pedig Bitay Árpád, Kiss Ernő, Franyó Zoltán, Kádár Imre és Octavian Goga szerepelt a többi között. A négynyelvű kolozsvári folyóirat csak néhány hónapig dolgozott, ám e rövid idő alatt is változatos eszközökkel szolgálta a többségi és kisebbségi irodalmak tájékozódását, és széles körben népszerűsítette a kulturális megértés ügyét.[18]

A marosvécsi Helikon írói és folyóiratuk, az Erdélyi Helikon a kialakult irodalmi hagyományt követte, midőn a kulturális kapcsolatok kiépítéséhez fogott. Az 1926-ban rendezett első marosvécsi találkozó határozata is kimondta, hogy fejleszteni kell a magyar—román és a magyar—szász művelődési kapcsolatokat.[19] E program jegyében kapott meghívást a vécsi várba Emanoil Bucuţa, a román Pen Club főtitkára és Heinrich Zillich, a brassói Klingsor című szász folyóirat szerkesztője. A Helikon írói nem politikai kompromisszumnak szánták az együttélő népek kulturális közeledését, őszintén hittek az erdélyi gondolat népeket összebékítő és irodalmakat közös munkára fogó erejében. „Nem lehet erdélyi magyar író az — hangoztatta Kuncz Aladár —, aki ezekről a párhuzamos irodalmi mozgalmakról (román, szász) nem tud. Életünknek egymásra utaltsága hozza egymás közelébe ezt a három irodalmat, s lehetetlen kikerülni, hogy ezeknek egymásra hatása, egymással való bensőséges érintkezése ne legyen. Elodázhatatlan feladata az erdélyi magyar irodalomnak, hogy ezeket a szellemi érintkezéseket kimélyítse."[20] Kádár Imre a vegyes lakosságú falvak példájára utalt, midőn az együttélés békés hagyományai mellett tett hitet.[21] Ligeti Ernő pedig már gyakorlati javaslattal szolgált: magyar és román

írókból kötetlen írói munkaközösség létrehozását javasolta, amely időközönként megvitatná a kulturális együttműködés feladatait.[22]

Az első években valóban sokat fejlődtek ezek a kapcsolatok. A Helikon írói 1928. május 12-én Bukarestben tartottak előadóestet, amelyen Bánffy Miklós, Bartalis János, Kádár Imre, Olosz Lajos és Tabéry Géza, valamint Liviu Rebreanu és Nichifor Crainic szerepelt. Bánffy Miklós bevezetőjében az együttműködés mellett nyilatkozott: „Úgy vélem, ebben a szerény írócsoportban általános érvényű eszmény lakozik, s talán egy jelentős tünet is: arra való törekvés, hogy ne azt keressük magunkban, ami megkülönböztetést, meghasonlást, gyűlöletet kelthet, hanem azt, ami egyesít, ami összeköt és egymásban lel támaszt az önmagáért való művészetre való törekvésben, megteremteni az együttműködés összhangját."[23] A közeledés ügyét szolgálta az az eszmecsere is, amely 1928-ban folyt a román Pen Club és az erdélyi magyar írók kapcsolatáról: Nichifor Crainic tett javaslatot arra, hogy a kisebbségi írókat vonják be a román Pen munkájába. Zillich a szász, Kuncz a magyar írók válaszát tolmácsolta; örömmel fogadták a közeledést, de arra kérték román írótársaikat, hogy foglaljanak állást a kisebbségi jogok érdekében. Crainic válasza, majd Krenner Miklós felszólalása viszont olyan szövetkezést sürgetett, amely nem függ politikai feltételektől. Ez a javaslat azután általános helyeslésre talált, s 1932-ben Bánffy Miklós elnökletével, Berde Mária, Kádár Imre, Makkai Sándor és Dsida Jenő vezető szerepével Kolozsvárott létrejött a romániai Pen-klub magyar tagozata.[24] E szövetség, sajnos, nem lett hosszú életű. Ahogy a fasizmus Kelet-Közép-Európában és Romániában megerősödött, az alakuló kapcsolatok felbomlottak. A Helikon eszményei mégis nyomot hagytak a román irodalmi életen; a fiatal nemzedéket tömörítő *Abecedar* című folyóirat erősen rokonszenvezett a transzilvánista ideálokkal.[25] A személyes kapcsolatok is megmaradtak a magyar és román írók között.

A két irodalom közeledése eredményezte, hogy az Erdélyi Helikon lapjain megnövekedett a román irodalom fordításának és ismertetésének szerepe. A folyóirat olyan román költőket és írókat mutatott be fordítások és tanulmányok révén, mint Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Ion Luca Caragiale, Ion Creangă, Emil Isac, Tudor Arghezi, George Bacovia, Ion Barbu, Lucian Blaga, Ion Minulescu, Octavian Goga, Ion Pillat, Mihai Beniuc és Zaharia Stancu. A fordítások alatt Dsida Jenő, Kádár Imre, Kiss Jenő, Szemlér Ferenc, Bardócz Árpád és Fekete Tivadar neve volt olvasható. Az Erdélyi Helikon adott teret József Attila román fordításainak. A költő 1934-ben Zaharia Stancu, Elena Farago, Mihai Codreanu és Nichifor Crainic egy-egy versének átültetésével jelentkezett. (Aron Cotruş, Ion Vinea, Ilarie Voronca és David Densusianu verseit a Korunk számára fordította le.) A román irodalomban való tájékozódást segítette a rendszeres folyóiratszemle is, amelynek során Szemlér Ferenc, Szabó István és Szabédi László hívta fel a figyelmet a román irodalmi élet fejleményeire. Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában jelent meg 1932-ben Kádár Imre román népballadaválogatása, *A havas balladái*, majd 1934-ben ugyancsak Kádár Imre fordításában és Bánffy Miklós bevezetőjével öt román színdarab: Caragiale *Az elveszett levél*, Goga *Manole mester*, Eftimiu *Prometheus*, Minulescu *A szerelmes próbabábu* és Sadoveanu *A métely* című művei.

A román szellemi élet is figyelemmel kísérte az erdélyi magyar irodalmat. A fővárosi irodalmi lapokban Ion Chinezu és Mihail Sebastian ismertette a Helikon íróinak munkásságát, az 1935-ös bukaresti könyvhéten sikerrel szerepelt az Erdélyi Szépmíves Céh.[26] Különösen Corneliu Codarcea és Ion Chinezu támogatta a romániai magyar irodalom ügyét. Codarcea baráti kapcsolatban állott Kuncz Aladárral és Áprily Lajossal,[27] Chinezu pedig 1930-ban jelentette meg Kolozsvárott *Aspecte din literatura maghiara ardeleana* című könyvét, amely az erdélyi magyar irodalom fejlődését és eredményeit mutatta be.[28] E vállalkozások azt célozták, hogy a magyar és román kultúra kölcsönösen megismerje egymás értékeit és törekvéseit.

A marosvécsi Helikon első éveiben szoros nézetazonosság és együttműködés alakult ki az erdélyi szász irodalmi élettel is. A szász írók őszinte rokonszenvvel üdvözölték a transzilván eszméket, hiszen ők is ápolni kívánták a történeti Erdély

József Attila

szabadelvű hagyományait. Mint letelepedése óta kisebbségben élő nép, az erdélyi szászság jó politikai érzékkel védelmezte anyanyelvi és kulturális jogait, történelmileg kialakult jellegét. A dualista Magyarországon a nacionalista magyar kormányok ellenfele volt, az 1918-as összeomlás után viszont óvatos politikai realizmust tanúsított, és az erdélyi nemzetiségek közül elsőnek illeszkedett be az új román állam kereteibe. A hivatalos nagyromán nacionalizmussal szemben azonban önvédelemre szorult, és a hathatósabb védekezés lehetőségét ismerte fel a magyar nemzetiséggel való összefogásban. (A magyar és német nemzetiség tekintélyes erőt jelentett, az 1930-as népszámlálás adatai szerint együttesen Erdély lakosságának 34,23%-át adták.) A helikoni írók és a szász irodalom között ezért korán kialakult az összeköttetés. Különösen Áprily Lajos, Kós Károly, Berde Mária és Molter Károly szorgalmazta a szászokkal való összefogást. Berde és Molter, mint német szakos tanár, jól ismerte az erdélyi német irodalmat, Áprily még Brassóban kötött ismeretséget Otto Folberthtel, Kós pedig személyes barátságot tartott fenn Adolf Meschendörferrel és Ernst Jekeliusszal, az erdélyi szász irodalom neves képviselőivel.[29] Az irodalmi együttműködést segítette az is, hogy az 1927-es parlamenti választásokon a Magyar Párt és Hans Otto Roth német néppártja választási szövetséget kötött.

Így került sor arra, hogy a marosvécsi találkozókon rendszeresen megjelenjék Heinrich Zillich, a brassói Klingsor szerkesztője és Otto Maurer író. 1928 júliusában Nagyenyeden találkoztak a két irodalom képviselői, novemberben Kolozsvárott rendeztek Zillich, Folberth, Hermann Kloess, Egon Hajek, Meschendörfer és Erwin Wittstock részvételével szász irodalmi estet, majd 1929 szeptemberében Brassóban magyar estet, amelyen Bánffy Miklós, Berde Mária, Bartalis János, Finta Zoltán, Kacsó Sándor, Kádár Imre, Molter Károly és Szombati-Szabó István tartott felolvasást. Ezeken a találkozókon a szászok is elfogadták a transzilvánista gondolatot.[30] 1928-ban az Erdélyi Helikon megindulását Otto Folberth a következő szavakkal köszöntötte: „A mi művészetünk formája a nyelv, s az erdélyi nyelvek alapjukban különböznek egymástól. De éppen ennyire igaz, hogy egész természet-élményünk, legfontosabb történelmi tapasztalataink s mai sorsunk közös élménye ugyanabból a forrásból fakad. A sorsközösségből fakadó belső érdekek lánca az, ami bennünket a mélyben összekapcsol."[31] Ugyancsak Folberth írta azt a szép tanulmányt, amely a Klingsor 1929-es magyar számát vezette be, s amely az erdélyi öntudat, az egymásra utalt népek szövetsége mellett tett hitvallást.[32] Zillich, Wittstock, Kloess, Hajek, Meschendörfer és Bernhard Capesius is gyakran fejezte ki versben és prózában a transzilván eszményeket. Rendszeressé váltak a kölcsönös fordítások és bemutatások is. 1926-ban a Pásztortűz szász számában Hajek, Capesius, Zillich, Meschendörfer, Kloess és Folberth verse, Capesius és Zillich elbeszélése, Hans Wühr, Friedrich Müller-Langenthal és Karl Kurt Klein tanulmánya szerepelt.[33] 1928-ban ugyancsak a Pásztortűz és az Ellenzék adott közre ünnepi számot a szász irodalom alkotásaiból. A Pásztortűzben Capesius és Folberth versei, Wittstock és Zillich novellái, az Ellenzékben Folberth, Kloess, Hajek, Meschendörfer és Zillich versei és elbeszélései jelentek meg.[34] 1931-ben az Erdélyi Helikonban Zillich verse (Kosztolányi Dezső fordításában), Wittstock elbeszélése, Folberth, Ernst Jekelius és Misch Orend tanulmánya kapott helyet.[35]

Viszonzásul a Klingsor 1926-ban és 1929-ben adott közre magyar számot, e számok Gyallay Domokos, Molter Károly, Kacsó Sándor és Székely Jenő novelláját, Áprily Lajos, Bartalis János és Remenyik Sándor verseit, Rajka László tanulmányát, valamint Zillich és Folberth beszámolóit közölték. A beszámolók az erdélyi magyar folyóiratokat: a Pásztortüzet, az Erdélyi Irodalmi Szemlét, az Erdélyi Helikont és a Korunkat mutatták be a német olvasónak.[36] Az irodalmi közeledést szolgálta, hogy az Erdélyi Helikon rendszeresen tolmácsolta, illetve ismertette a szász írók műveit, és a Szépmíves Céh 1933-ban Kós Károly fordításában *Corona* címmel közreadta Meschendörfer brassói regényét *(Die Stadt im Osten)*. A szász regény megjelenését követő eszmecsere az összefogás eszméjét igazolta, a regény transzilvánista mondanivalóját domborította ki.[37]

A magyar és szász irodalom együttműködése lendületesen kezdődött, a harmincas évek közepén mégis végetért. A szász szellemi élet vezető gárdája, maga Meschendörfer és Zillich is, valamint a Klingsor című folyóirat a német fasizmus és a „völkisch" eszmék vonzásába került. Az erdélyi vagy romániai népek összefogása helyett a Harmadik Birodalom felé tájékozódtak, s hamarosan felmondták a kisebbségi szolidaritást. 1933-ban Molter Károly elítélő hangon szólt a Németországban bevezetett barbár intézkedésekről, s rokonszenvvel beszélt a német kultúra antifasiszta képviselőiről. Zillich visszautasította Molter állásfoglalását, az Erdélyi Helikon és a Klingsor között éles vita kezdődött, a szakítás rövidesen elkerülhetetlenné vált. A vita a helikonisták őszinte demokratizmusát bizonyította; Molter Károly, Kós Károly és Tavaszy Sándor az emberi méltóságot és a humanista szellemet védelmezték, élesen határolták el a fasiszta fajelmélettől és kultúraellenességtől az erdélyi gondolatot.[38] A romániai magyar irodalom a román szellemi élettel továbbra is összeköttetésben maradt, a szász művelődéssel azonban csak a felszabadulás után, már az ötvenes években újultak fel kapcsolatai.

JEGYZETEK

1. Szempontok a megírandó „Erdély története"-hez. Magyar Kisebbség, 1925. I. 83—86.
2. A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. Különlenyomat a Magyar Kisebbség VIII. évfolyamából. Asztalos erdélyi történetfelfogásáról: Gáll Ernő: Tegnapi és mai önismeret. 125.
3. Vö. Dávid Gyula: Találkozások. Kolozsvár, 1976. 173—184.
4. Ignotus: Erdélyi lexikon. Nyugat, 1929. II. 557—559.
5. Keleti Ujság 1922. ápr. 2. Benedek Elek szerepéről: Engel Károly: Benedek Elek és a román nép. Korunk, 1959. II. 1329—1335.
6. Engel Károly: Hídverők. Veress Endre és Bitay Árpád emlékezete. Korunk, 1968. I. 480—488.
7. Dávid Gyula: A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság hetven esztendeje. — A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája. Szerk. Marosi Ildikó. Bukarest. 1973.
8. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága. Kolozsvár, 1938., Nagy András: Feljegyzések Bitay Árpádról. Korunk, 1968. II. 1259—1262.. Dávid Gyula: Találkozások. 35—36., 168—172.
9. Dávid Gyula i. m. 36—39.
10. Méliusz József: Sors és jelkép. Bukarest. 1973. 364.
11. Kacsó Sándor: Virág alatt, iszap fölött. 373.
12. Keleti Ujság, 1925. 132. sz. Idézi: Jordáky Lajos: Nicolae Iorga. Korunk, 1965. II. 1639—1643., Vö. Iorga, Nicolae: Az együttélésről 1925-ben. Engel Károly bevezetőjével. Korunk, 1970. II. 1905—1907.
13. Osvát Kálmán: Idea Europeana. Zord Idő, 1920. aug. 1. 648—650. (Emil Isac: Egy magyar költőhöz c. írásáról.)
14. Motu Radulescu—Emil Isac: A kultúrák közössége. Napkelet, 1920. 46—47.
15. Bitay Árpád: Magyar—román művelődési kapcsolatok 1919—1924. = Erdélyi Almanach. Szerk. György Lajos. Bp. 1925., A. P. Todor nyilatkozata = Beke György: Tolmács nélkül. Bukarest. 1972. 76., Kemény G. Gábor (szerk.): A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Bp. 1962.
16. Kádár Imre: Erdélyi magyar elbeszélők románul. Erdélyi Helikon, 1928. 479—480., Bitay Árpád i. m., Dávid Gyula i. m.
17. Engel Károly: Hídverők példamutatása. Korunk, 1970. I. 845—853. Uő.: Mozzanat a két világháború közötti írói szervezkedések történetéből. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1971. 51—63., Izsák József: Az Erdélyi Helikon és a román irodalom. Uo. 1968. 257—267.
18. Dávid Gyula i. m. 185—198.
19. Új távlatok nyíltak meg Vécsen az erdélyi irodalom előtt. Ellenzék, 1926. júl. 22., Kemény János nyilatkozata = Beke György: Tolmács nélkül. 105.
20. Erdély az én hazám. Erdélyi Helikon, 1929. 487—492. Vö. Tavaszy Sándor: Etikai szempontok a románság és magyarság viszonyának megítéléséhez. Erdélyi Helikon, 1934. 661—668.
21. A havas balladái. Kolozsvár. 1932. Bevezető.
22. Hol kezdődik a román—magyar kulturális közeledés. Erdélyi Helikon, 1931. 663—664.

23. Ellenzék, 1928. máj. 20. (Közölte a Cuventul című román lap is.) Az est lefolyásáról: A Helikon írói Bukarestben. Ellenzék, 1928. máj. 16.
24. Crainic, Nichifor: A Pen-klub és a kisebbségi írók. Ellenzék, 1928. okt. 1., Kuncz Aladár: A Pen-klub és a magyar kisebbségi írók. Erdélyi Helikon, 1928. 427—431., Berde Mária: Magyar Pen-Club Erdélyben. Erdélyi Helikon, 1932. 438—440.
25. Vita Zsigmond: Transzilvánizmus a román irodalomban. Erdélyi Helikon, 1934. 73—75.
26. Izsák József i. m. Vö. Ion Chinezu: Literatura maghiara de azi din Ardeal. Revista Fundatiilor, 1935. 4. sz., Mihail Sebestian: Erdélyi Helikon. Rampa, 1935. 4. sz.
27. Corneliu Codarcea nyilatkozata = Beke György: Tolmács nélkül. 51—68.
28. Dávid Gyula i. m. 173—184.
29. Kós Károly és Molter Károly nyilatkozata = Beke György i. m. 15—16., 40., Ritoók János: A „háromlábú szék" tanulsága. Korunk, 1978. 8. sz. 651—656.
30. Molter Károly: Szász írók Kolozsvárt (1928) = Szellemi belháború. Bukarest. 1968. 212—214., Ritoók János: A Klingsor és a hazai magyar irodalom. Korunk, 1971. II. 1851—1855., Mikó Imre: Magyar—német irodalmi kapcsolatok Romániában. = Akik előttem jártak. Bukarest. 1976. 220—226.
31. Szász üdvözlet az Erdélyi Helikonnak. Erdélyi Helikon, 1928. 66.
32. Die drei Durchbrücke. Eine Vision der siebenbürgischen Landschaft. Klingsor, 1929. 321—327. (Magyarul: A három áttörés. Erdélyi Helikon, 1931. 343—347.)
33. 1926. júl. 4. 13. sz.
34. Pásztortűz, 1928. nov. 18. 23. sz., Ellenzék, 1928. nov. 12.
35. Erdélyi Helikon, 1931. 5. sz.
36. Klingsor, 1926. 6. sz., 1929. 9. sz.
37. Makkai Sándor: Erdélyi sorsok. (1933) = Az élet kérdezett. Bp. 1935. II. köt. 239—254., Molter Károly: Die Stadt im Osten. Erdélyi Helikon, 1932. 204—206.
38. Molter Károly: A német szellem belháborúja. Erdélyi Helikon, 1933. 9. sz., Zillich, Heinrich: Ungarn und Deutsche. Klingsor, 1934. 2. sz., Molter Károly: Az elvarázsolt varázsló. Erdélyi Helikon, 1934. 6—7. sz., Tavaszy Sándor: Üzenem a Klingsornak. Pásztortűz, 1934. 73., Zillich, H.: Disputa egy üzenet körül. Uo. 1934. 194—195., Tavaszy S. válasza. Uo. 195—196., Jekelius, Ernst: Ungarische-Sächsische Literaturbeziehungen in Siebenbürgen. Klingsor, 1935. 8. sz., Kós Károly: A szászok és mi. Erdélyi Helikon, 1935. 617—619.

BARTÓK ÉS KODÁLY A ZONGORÁNÁL
(KODÁLY ZOLTÁNNÉ RAJZA)